

Het arbeidsbestel op een geordende manier doen bewegen

PAUL EVERAERT

Het groeimodel is uitgeput. De klassieke groeimarkten (auto, huishoudelijke apparatuur, radio en televisie...) zijn verzadigd. Het stimuleren van de vraag via allerlei kunstmatige middelen (autosalons, premies om sneller te vernieuwen, modes, ...) kan niet eindeloos tot consumptie dwingen. De massa-afzetmarkten van de gouden jaren zestig stagneren en evolueren van groei- naar vervangingsmarkten. Het keynesiaanse schema (stimuleren van de vraag, groei van de produktie, groei van de werkgelegenheid) is niet meer voldoende om de werkloosheid op te slopen.

Veel investeringen hebben het karakter van diepte-investeringen. De robotisering van lasoperaties in de automobiellindustrie, het vereenvoudigen van producten in de elektrotechniek met als gevolg het wegrationaliseren van veel montagearbeid kunnen symbool staan voor deze evoluties. Evenveel rijkdom wordt geproduceerd met minder mensen of meer rijkdom met evenveel menselijke arbeid.

De stagnatie van de klassieke afzetmarkten, gecombineerd met stijgende productiviteit, betekent minder inschakeling van arbeid. De industrie verliest haar betekenis van grootste werkverschaffer. De toename van het klassieke bediendenwerk zal meer en meer op grenzen stoten. Met de inpassing van de computer, volgt na de rationalisatie van de fabriek de rationalisatie van het kantoor en van de communicatie tussen kantoren. We zitten midden in deze evolutie. Na de post-industriële, de post-tertiaire maatschappij.

De hoofdlijnen van dit complexe proces (inclusief de rationalisatie van de toelevering) worden vooral gedirigeerd door het management van concerns en heeft onder meer tot gevolg dat processen samengetrokken worden in een beperkter aantal locaties. Dit proces is onvermijdelijk in de automobiellindustrie, gegeven de overcapaciteit – een gevolg van rationele investeringen van afzonderlijke concerns, maar irrationeel of met wilde gevolgen voor de hele sec-

tor. Een Europese planning ter zake is onvermijdelijk, maar een globaal Europees plan voor de automobiel – voor Vlaanderen is dit geen onbelangrijke werkverschaffer – waarbij VW, Ford, GM, Peugeot, Renault, Volvo, enz. betrokken worden, zal niet zomaar uit de startblokken komen. De aandacht voor de Europese dimensie is in de tekst over 'verbondenheid' volledig afwezig. Op dit punt is er behoefte aan een aanvulling, wil men ontsnappen aan competitiviteitsdenken en dito retoriek binnen Europa.

De feminisering van het arbeidsaanbod betekende groeiende arbeidsparticipatie. In de zestiger jaren is vrouwenarbeid gestimuleerd om tekorten op de arbeidsmarkt op te vangen (onder meer montagearbeid in de elektrotechnische industrie, ...). In de zeventiger jaren werd de stijgende arbeidsparticipatie van vrouwen (en de dalende van mannen) bron van werkloosheid, van werkverlegenheid. Deze sociaal-demografische factor wordt in de meeste analyses genegeerd. Nog nooit zijn zoveel mensen ingeschakeld in het betaalde werk. De volledige werkgelegenheid is nog nooit zo dichtbij geweest.

Als het concept 'individualisering' ergens van toepassing is, dan is het op de roldefinitie van vrouwen. Toegang tot de betaalde arbeid betekende een economisch fundament leggen voor een breder repertoire ten behoeve van zelfgekozen gedragsdefinities. Als ergens van bevrijding – ook van de last, in alle betekenissen, van de bevrijding – kan gesproken worden, dan is het met betrekking tot de rol van de vrouwen.

Als we de werkverlegenheids crisis als een structurele crisis definiëren, dan heeft dat te maken met de combinatie tussen verzadigde afzetmarkten, rationalisering van fabriek en kantoor en stijgende arbeidsparticipatie.

Stijgende productiviteit betekent bij traag stijgende productie werkloosheid of ruimte om te vermeien in andere bezigheden. Dat veronderstelt een omzetten van de productiviteitswinsten in verminderde arbeidsduur.

De uitwegen die – op dit gebied – tot nu toe gezocht worden, stoten enerzijds op de individualisering, anderzijds op de blijvende traditionele rolpatronen. Op collectieve arbeidsduurverkortung rust een embargo. "Werknemers hebben doorgaans eigen en eigenzinnige voorstellingen wanneer, onder welke omstandigheden, in welke biografische fasen ze meer of minder willen werken. Daarom wordt verregaande algemene WTV¹ van langsom minder aanvaardbaar. Daarom zal de historische lijn van lineaire WTV niet meer ver in de toekomst kunnen doorgetrokken worden. Daarom zal een verdere WTV beneden de 35 uur vermoedelijk eerder als een inperking dan als een uitbreiding van de levenskansen ingeschat worden."²

De omschakeling naar 'keuzeformules' van werktijdverkortung – deeltijdse arbeid en loopbaanonderbreking – weerspiegelt evenwel meer de traditionele rolpatronen, dan de vermenigvuldiging van levensprojecten. De rolverdeling tussen mannen en vrouwen is blijkbaar minder vloeiend dan gedacht. Het gebruik van optionele vormen van arbeids-

Werktijdverkortung

- 2 G. De Swert, Arbeid en produktie, in Nieuwe Tijden. Op zoek naar oriëntaties voor de toekomst, 52ste Vlaamse Sociale Week, oktober 1989, p. 96-97.

duurverkorting weerspiegelt de klassieke verdeling van de schaduwarbeid, de traditionele verdeling van zorgarbeid.

De evenwichtige verdeling van werken, arbeiden en handelen – zoals in de tekst aangegeven – is een beharzenswaardig doel. Vraag is via welke wegen deze doelstelling dichterbij kan gebracht worden.

De verdeling tussen zorgen en betaalde arbeid stoot ondanks het smelten van traditionele opvattingen over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen op de niet gesmolten onderdelen van de maatschappelijke taakverdeling inzake schaduwarbeid. Ooit is voor arbeidsduurvermindering gepleit als een middel om de verdeling tussen zorg en betaalde arbeid te wijzigen. Het is een van de randvoorwaarden. Wat zijn de andere condities? Via welke hefbomen kunnen blijvende rolpatronen inzake zorg veranderd worden?

Het PWA-stelsel – geen bijzonder benijdenswaardig statuut – werkt in de richting van het overhevelen van zorgtaken naar laaggeschoolde vrouwen ten voordele van hooggeschoolde vrouwen. Kan het de bedoeling zijn opnieuw een dienstbodenmaatschappij te installeren?

Het omzetten van onbetaalde schaduwarbeid in betaalde zorgarbeid is een weg om een antwoord te geven op de werkverlegenheids crisis. De vergrijzing binnen de vergrijzing – met als gevolg een toenemend aantal mensen die zichzelf moeilijker zelf kunnen behelpen – is een evident domein van ontwikkeling van behoeften aan zorg. Kwantitatief neemt de behoefte aan zorg toe. Door de vermindering van het aantal kinderen per gezin, de geografische

mobiliteit, de inschakeling van de vrouwelijke verzorgers in het betaalde arbeidsbestel, de erosie van de buurtverbanden... is de draagkracht van de klassieke mantelzorg verzwakt. De mantelzorg kan versterkt worden door formules van loopbaanonderbreking en deeltijdse arbeid, maar formalisering van zorg zal hier onvermijdelijk zijn.

Vandaar dat de omzetting van onbetaalde in betaalde arbeid als maatschappelijk evident kan beschouwd worden. Hiermee is nog geen kwalitatief waardevol antwoord gegeven. De vraag is inderdaad hoe de verdeling moet zijn tussen omkadering in het thuismilieu en instellingszorg, volgens welk concept instellingen moeten georganiseerd worden,

In deze mag niet te snel geargumenteerd worden met onbetaalbaarheid. We zullen het moeten betaalbaar maken, op straffe van grote verschillen in de kwaliteit van de zorg. Dit impliceert niet dat voorbij gegaan moet worden aan kostenbeheersing en het zoeken naar formules van kostenbeheersing. Met heel wat verantwoordelijkheid liefst zo dicht mogelijk bij het niveau van de zorg.

Het goedkoper maken van arbeid heeft een niet te verwaarlozen belang in de sfeer van de arbeidsintensieve activiteiten. Dat heeft vooral betekenis in de zogenaamde social-profit-sectoren, waar de zorg voor invaliderende bejaarden een belangrijke toekomst-sector is.

In kapitaalintensieve sectoren is het verhaal van de hoge loonkost relatief, gezien de arbeidskost per eenheid product te 'verwaarlozen' is. Het risico is groot dat een beleid gericht op het goed-

koper maken van arbeid resulteert in meer bedrijfsgebonden sociale zekerheid of in hogere lonen in plaats van meer tewerkstelling. Het verhaal dat goedkopere arbeid zal resulteren in een tragere substitutie van arbeid door automatisering gaat helemaal voorbij aan het feit van de technologische concurrentie tussen bedrijven. De robotisering in de automobiellindustrie is in Zuid-Europa niet trager doorgevoerd dan in onze contreien. Er zijn voorbeelden van het tegendeel.

De ecologische omvorming van de economie – die in de tekst aangestipt wordt – betekent zowel een verscherping van de stagnatie (onder meer verbieden van een aantal producten/activiteiten) van de klassieke economie, als het ontwikkelen van nieuwe activiteiten (onder meer saneringsactiviteiten...). Ecologische modernisering van de economie is een noodzakelijke doelstelling in het kader van de economische politiek. Bij negatieve ingrepen is het uitbouwen van een ecologisch reconversiefonds een noodzakelijke omkadering om weerstanden bij werknemers op te vangen. Men kan toch moeilijk stellen: dit is ons probleem niet. De milieubeweging moet behoed worden voor dergelijke houdingen.

Een arbeidsmarktpolitiek moet terecht aandacht besteden aan de positie van de laaggeschoolden. De werkloosheidsstatistieken tonen aan dat de hoogste werkloosheid daar te vinden is. Het onderbrengen van laaggeschoolden in marginale sectoren van de arbeidsmarkt (sociale economie en buurt-diensten) kan alleen een doelstelling op korte termijn zijn. Deze benadering gaat totaal voorbij aan de verdringing op de

arbeidsmarkt. In het sociologisch onderzoek omtrent arbeid komt de stelling naar voor dat de evolutie van de arbeidstaken inzake vereiste geschooldheid geen gelijke tred houdt met het scholingsniveau van de bevolking. In een recente publicatie van het Nederlands Sociaal Cultureel Planbureau wordt zelfs de stelling verdedigd dat het scheppen van banen voor hooggeschoolden voorrang moet krijgen om de verdringing tegen te gaan. Het opzetten van buurt-diensten en sociale economie zou meer moeten uitgaan van de behoeften (zorg voor invaliderende bejaarden bijvoorbeeld), de noodzakelijke activiteiten en kwalificatieniveaus.

Het stuk over arbeidsmarkt gaat nagenoeg helemaal voorbij aan de problematiek van de kwaliteit van de arbeid, tenzij dit geïmpliceerd is in 'autonomie van de werknemers vergroten' en 'rechtspositie van werknemers versterken'. In dat geval is het wel heel vaag. Het is ook mogelijk dat de bevrijding van de arbeid volstreekte voorrang moet krijgen op bevrijding in de arbeid. Dat is te betreuren, want de verbetering van de kwaliteit van het leven is vooralsnog ook nog in belangrijke mate verbetering van de kwaliteit van de arbeid. Uit recent sociologisch onderzoek in industriële sectoren³ blijkt dat de transformatie van het taylorisme nog altijd uitgesteld is.

Het is evident dat 'de opleidingsmogelijkheden binnen de bedrijven' sterk moeten uitgebouwd worden en gesteund worden. In een periode van turbulente technologische mutaties wordt heel wat arbeid gewijzigd. Een onderdeel van kwaliteit van arbeid is een sterke educatieve begeleiding van deze veranderingen. Het educatief ver-

lof kan een regeling zijn om dit opleidingsbeleid te ondersteunen. Het reduceren van vormingsmogelijkheden tot bedrijfsgebonden behoeften is evenwel niet wenselijk. Een bredere bekommernis dan bedrijfsgebonden kwalificaties is meer dan ooit op zijn plaats. Van bedrijfs- en arbeidsmarktgerichtheid van permanente educatie moet men niet vies zijn. Permanente educatie mag evenwel niet alleen tot deze visie versmald worden. Recht en plicht op levenslange vorming kan impliceren dat een deel van deze tijd moet gericht zijn op versterken van 'handelen'. Een deel van de vormingstijd kan besteed worden aan 'bevrijding van de arbeid' en ondersteuning van de betrokkenheid in de 'gemeenschapsvormende activiteiten'.

Bij de hervorming van de sociale zekerheid moet vooral gedacht worden aan een vervangingsinkomen bij het flexibel uitstappen. Een recht op loopbaanonderbreking om de arbeidsduur te laten variëren naargelang de loopbaanfase en naargelang de behoeften van de betrokkenen speelt in op arbeidsherverdeling en op de individualisering van de levensprojecten.

De discussie over het 'individu in verbondenheid' is op het niveau van mens- en maatschappijvisie een broodnodige discussie. De meer 'autonome mens' is een grote vooruitgang. Het zelf kunnen definiëren van een levensproject is bevrijding. De autonome mens kan evenwel niet uit een samenleving stappen. Dat wordt bevrijding van de sterken op de rug van de zwakkeren en de minder getalenteerden. Vandaar dat de correctie 'in verbondenheid' broodnodig is. Verbondenheid brengt echter ook gebondenheid mee. Verbondenheid kan niet telkens opnieuw op eigen

condities onderhandeld worden. Solidariteit wordt anders herleid op basis van eigen waarheden en waarden. Het is echter een hele opgave om de nieuw verworven mondigheid te omkaderen door een sociale orde die niet om de haverklap opgezegd kan worden. Wat zijn de kenmerken van een sociale orde die mondigheid valoriseert en ruimte geeft aan het uitstippelen van eigen levensprojecten?

Ten slotte nog dit: het verband tussen de algemene discussie over visie op de mens en de 'toepassingen' op arbeidsbestel en sociaal stelsel is niet erg duidelijk.

Paul Everaert studeerde sociologie aan de KUL en is vooral geïnteresseerd in arbeid en arbeidsverhoudingen. Hij is departementshoofd aan de Sociale Hogeschool Heverlee.